

Sergejus Rapoportas

Inteligentija ir politika

Santrauka. Straipsnyje, atsižvelgiant į profesionalios politinės technologijos atsiradimą visuotiniuose rinkimuose, analizuojami šiuolaikiški Lietuvos politiniai papročiai, įskaitant socialinę psichologinę politinės kovos turinį. Šiomis sąlygomis sąmoningas anoniminės rinkėjų masės „politinis pasirinkimas“ įgauna naują prasmę. Čia nagrinėjamos inteligentijos, sudarančios pagrindinį politikų korpusą, politinio aktyvumo formos bei motyvacijos. Politinių konkurentų kova dėl valdžios dažniausiai turi moralinius „rūbus“. Oponentai kaltina vieni kitus, kad jų konkurentai į pirmą vietą iškelia privačius savanaudiškus, o ne visuomeninius, interesus. Galiausiai moralė tampa „preke“ politinėje rinkoje.

1. Įvadas. Politiniai papročiai

Straipsnyje svarstomi šiuolaikiški Lietuvos politiniai papročiai valdžios įgyvendinimo bei kovos už ją situacijose. Pabrėžiami inteligentų, sudarančių pagrindinį valdžios atstovų bei norinčių į ją patekti korpusą, politinio aktyvumo ypatumai (beje, tam tikram jų sluoksniui būdinga net savotiška trauka į politiką). Čia *inteligentija* – ne vertinančioji, o vertybiškai neutrali socialinė demografinė kategorija, artima „archaiškai“ sąvokai – „protinio darbo žmonės“.

Nagrinėjami papročiai paprastai pačių dalyvių neįsąmoninami, nes jie tapo šiokiadienių inercijos dalimi. Dėl šios priežasties pabandėme, remdamiesi politinės sociologijos metodais, atlikti vertybinių kovos už valdžią prieštaravimų analizę.

Stebėtojai, pasinėrusiam į kasdienišką masinės informacijos priemonių tekstus, atrodys, kad pagrindinis žmonių gyvenimas susietas su politika (su ja varžosi serialai ir šurmo verslas). Šis politinis centrizmas būdingas pačiam politikų luomui, ir tai skiria jį nuo kitų gyventojų.

Politinės praktikos santykiai yra labai supainioti. Norint susigaudyti šioje painiauvoje, pirmiausiai reikia įveikti fasadinius politinio centrizmo mitologijos stereotipus. Čia sugretinsime keletą tokių stereotipų palygindami juos su „naiviu“ sveiko proto požiūriu į jų objektus.

1. Tarkime, kad politikos pagrindą galima išreikšti ideologema „*žmogiškojo likimo – visuotinio ir privataus – valdymas*“. Privataus ir viešojo pasaulių sankirtoje išskyla

klausimas: ar pakankamai savarankiškas yra privatus žmogaus likimas ir koku mastu jis priklauso nuo išorinių bei kolektyvinių jėgų poveikio. Privačios egzistencijos stichija yra sąlygiškai savarankiška, ir joje savaime nebūtinai turėtų gimti idėja apie tai, kad žmonių likimas ir gerovė priklauso nuo didelių išorinių bei kolektyvinių jėgų, nors ši idėja turi žinomus mitologinius bei folklorinius pradus.

Sovietmečiu privatus gyvenimas buvo, viena vertus, pralaidus totalitarinės valstybės poveikiui, kuri ėmėsi spręsti visas žmonių egzistavimo problemas, kita vertus, privatumas ir tuomet turėjo savotiškus apsaugos veiksnius, kurie priešinosi išoriniam įsikišimui. Šiuo požiūriu šiuolaikinis privatumas turi kitą pralaidumo ir atsparumo balansą. Atsparumas kyla todėl, kad pati politika yra nerelevantiškas dalykas nepolitizuotų eilinių gyventojų pasaulėvaizdyje, o „masių“ politizavimo esmė yra jų parengimas idėjai, jog likimas priklauso nuo išorinių jėgų.

2. Minėta savarankiškumo problema sprendžiama dviem būdais – „kolektyviniu“ ir „rinkiminiu“. Kolektyvinį sprendimą įkūnija *agoralumas* (Gaidys, Tureikytė, 1993; Rapoportas, 1997). Agoralai – tai laisvanoriškos tokio tipo masių sueigos, kaip, pavyzdžiui, Sąjūdžio demonstracijos Atgimimo pradžioje. Agoraluose, betarpiškoje vienybėje, dalyviai išgyvena kolektyvinę politikos esmę: *kiekvieno žmogaus ir visų žmonių likimas priklauso nuo jų pačių*. Tokio mitingo dalyvis yra politinės utopijos subjektas; jo autentiški išgyvenimai veikia tik agoralo situacijoje ir neišsilaiko iki šiokiadieninės rinkimų situacijos.

3. Jeigu agoralo situacija įkūnija *lygių* dalyvių vienybę, tai antroji politikos „paradigma“ grindžiama kokybine gyventojų nelygybe: skiriami „paprasti“ gyventojai ir „išrinktieji“, kurie skiriasi nuo pirmųjų aukštais profesiniais gebėjimais valdyti žmonių likimus bei aukštomis dorovinėmis savybėmis.

Būtent iš šios paradigmos kyla visuotinių rinkimų ideologija ir praktika: formuojasi demokratinė geriausių piliečių išrinkimo procedūra (beje, jie patys save siūlo, t.y. reklamuoja savo savybes ir pranašumus lygindami save su konkurentais). Paprastiems gyventojams belieka tik patikėti savo likimą šiems išrinktiesiems.

Politinis žmonių likimų valdymo idealas sudaro fasadinės politikos turinį; ji naudojama masinės sąmonės manipuliavimui, įteigia žmonėms „folklorinį“ tikėjimą charizminiais lyderiais–gelbėtojais. Dabar mėginsime parodyti, kad šis fasadiškumas konfrontuoja su realybe, t. y. su išrinktųjų profesine kompetencija ir moralės lygmeniu. Tai diskvalifikuoja pačią rinkimo paradigmą; todėl mažėja dalyvaujančių rinkimuose skaičius, o politiniai papročiai tampa demaskavimo objektu (masinės informacijos priemonėse) bei parodijavimo medžiaga, kaip, pavyzdžiui, „dviračio šou“ laidose.

4. Kitas politikos diskurso stereotipas siejamas su *valdymo būtinumu*: „savaime suprantama“, kad valdymas yra būtinas visuomenei, nes tik nedidelė gyventojų dalis sugeba *profesionaliai* reguliuoti šalies ūkį ir tvarką; numanoma, kad šių profesionalų nuomai reikia eikvoti likusių gyventojų mokesčius. Kitas politikos supratimo stereotipas numato tam tikras „dvasinio valdymo“

funkcijas, vėlgi reikalaujančias profesionalų. Politinių papročių, kuriuos mes čia nagrinėjame, specifika atsiranda todėl, kad pretenduojančių valdyti yra daugiau, negu vietų viršuje, nors vis tiek mažiau, negu valdomų šalies gyventojų, kurie pratinami rinktis tarp alternatyvių valdytojų grupių.

5. Viešose politinėse ideologemose dažnai figūruoja simbolinė piliečių visuma – tauta ir liaudis. Tačiau, be šių mitologinių vienybių, šalies politikos šiokiadieniuose galima realiai skirti dvi žmonių kategorijas: a) aktyviai dalyvaujančius politikoje; juos kartais vadina „valdančiąja klase“, b) likusius gyventojus. Demokratiškų visuotinių rinkimų raidoje abiejų grupių kontaktas įgauna socialinių grupių santykių pobūdį. Tokia taikomoji stratifikacija, mūsų požiūriu, yra pagrįsta, nes jų „pasaulio modeliai“ nesutampa. Jeigu politikos aktyvistai neabejoja savo sugebėjimais pasirinkti teisingą kelią – „kad Lietuvai būtų geriau“, su likusiais gyventojais yra gerokai sunkiau. Intelektiškas modelis operuoja gana abstrakčių gyventojų, kaip visumos, įvaizdžiu, kuris nesutampa su gyventojų aibe, išsisklaidžiusia privačiose miestų ir kaimų nišose. Tai yra potenciali balsuojanti masė.

Visos priešrinkiminio poveikio priemonės praeina per šių nišų kontekstą – difuzinę masinės sąmonės formą, dažnai sudarančią socialinį psichologinį barjerą minėtoms priemonėms. Realūs gyventojai pasirodo tada, kai iš savo privačių nišų išeina į aikštes – į spontaninius ar organizuojamus piketus, mitingus ar manifestacijas su politinėmis etiketėmis. Jie gerokai daugiau pasiduoda rinkiminėms sugestijoms, tačiau šiuo atveju jos

nepastovios ir, kaip įprasta, neišsilaiko masinėje sąmonėje iki rinkimų dienos. Galiausiai rinkiminės kompanijos metu susiformuoja *balsuojanti masė*, kuri demonstruoja savo „realumą“ rinkiminių preferencijų procentais; jos struktūrą sudaro inertiški „senų partijų“ elektoratai bei nauji segmentai, sukurti politinių technologijų – naujų konkurentų užsakymu. Dar viena ypatinga politinio susibūrimo rūšis yra *agoralai* (apie juos jau rašėme), kurie tiesioginio poveikio rinkiminiam elgesiui neturi.

Tačiau „sąmoningo politinio pasirinkimo“ ideologemos priskyrimas paprastam žmogui, siekiant padaryti iš jo balsuojančios masės narį, yra neįgyvendinamas uždavinys, nes sunku įsivaizduoti, kad jis jau turi adekvatų patyrimą apie šiuos dalykus:

- a) koks yra ryšys tarp politiko žodžių, gestų, šypsenų – t. y. jo įvaizdžio ženklų visumos, kuriamos agitacijos metu, ir būsimų poelgių politinėje praktikoje;
- b) kokius socialinius, ekonominius ir t.t. rezultatus sukuria šie poelgiai tuomet, kai pretendentai išrinkti ir atsidūrė valdžioje (šito dažniausiai nežino patys politikai, nors mes negalėtume nurodyti nė vienos rinkiminės kompanijos, kur varžovai kurtų *abejotojų* politiko įvaizdį).

2002 metų gruodžio mėnesio Lietuvos Prezidento rinkimai sudarė takoskyrą tarp to, ką dabar sąlygiškai galime vadinti „tradicine“ ir „šiuolaikiška“ politika; naujas etapas susietas su atviru „profesionalių politinių technologijų“ pasirodymu Lietuvos po-

litinėje rinkoje. „Plačiųjų masių“ užkariavimas politinėmis idėjomis dabar lyg ir nebetenka prasmės; kova už valdžią vyksta ne tarp partijų ir programų, o tarp skirtingų profesionalios politinės technologijos firmų gebėjimų manipuluoti masine sąmone. Remdamasi jos ypatumų žinojimu, politinė technologija konfigūruoja pamatinį gyventojų nepasitenkinimą; taip, kaip reikia užsakovui; ji neatspindi masės interesų, o tiesiogiai „primeta“, suformuoja jų išraišką.

Dėl šios priežasties didelę reikšmę įgavo visuotinių rinkimų (visų procedūrų: nuo biuletenių paruošimo iki balsų skaičiavimo) nefalsifikavimo kontrolė. Tai dabar vos ne pagrindinis demokratijos svertas. Net keistoka: tiek politikoje normų pažeidimų, bet šis barjeras kol kas tebeveikia. Jeigu jis žlugtų, politinė kova prarastų bet kokią prasmę, kartu ir pačių profesionalių politinių technologijų triūsas nueitų niekais: laimėti politinėje konkurencijoje inteligentui – tolygu vis dėlto ne tik prasiveržti prie valdžios bei gėrybių, bet ir gauti patvirtinimą savo asmenybės privalumams, arba pajusti Reikšmingumą (detaliau apie tai – paskui). Jeigu „naujoviškos politikos“ sąlygomis varžovų savybės neturi esminės reikšmės, o laimėti gali visiškai atsitiktiniai bruožai, pats laimėjimas subanalėja ir praranda autentišką prestižą. Todėl svarbu išlaikyti nors vieną kokybės barjerą visoje rinkimų grandinėje.

Tačiau pasisiekimo geidimas jau priverčia apeiti ir šį barjerą: štai Vilniaus mero 2003 m. rinkimuose procedūros buvo pakankamai kontroliuojamos, bet pati „žmogiškoji medžiaga“ (koalicijų sudarymas) pasirodė silpna; taigi vėl laimėjimai išsaugo tik

instrumentinę reikšmę, o praranda prestižinę. Kartu ir visos balsavimo procedūros griežtumas tampa fikcija.

2. Politiniai papročiai. Inventorizacija

Apibendrinami paskutinio dešimtmečio praktiką, galime teigti, kad „profesionalaus politiko“ klišė apima a) įvairias *kompetencijas* ir b) liudijimus, kad politikas priklauso ypatingai žmonių rūšiai, save paskyrusiai *visuomeniniam tarnavimui*.

Į kompetencijų sąrašą įeina:

1) *pragmatinės kompetencijos* (makroekonominės, teisinės, menedžmento ir kitos žinios ir mokėjimai; taip pat – viena svarbiausių – paisyti neišvengiamų sveiko proto realaus valdymo sąlygų bei apribojimų, o kartu neskelbti šios praktikos viešai, nes ji, kaip įprasta, nukrypsta nuo oficialios moralės);

2) *strateginė kompetencija*, kuri paslaptiškai vadinasi „valstybės interesais“; šio lygio politikų sprendimai gali nepaisyti privačių gyventojų likimų, nes jų sėkmingumas yra sprendžiamas Šalies Istorijos perspektyvoje;

3) *politinės kovos kompetencija* (valdžios užkariavimas ir išsaugojimas, santykių su sąjungininkais ir konkurentais reguliavimas);

4) *vaizdinio kūrimo ir masine sąmone manipuliavimo kompetencija* (mokėjimas neturint pragmatinės kompetencijos, viešai atrodyti kompetetingu; atrodyti doru, nuslepiančiam nukrypimus nuo moralės; masės sąmone manipuliavimo atvejų ir metodų žinojimas ir jo taikymas praktikoje; mokėjimas operuoti „rutinine socialine demagogija“);

5) trečios ir ketvirtos kompetencijų grupių sankirtoje reikia išskirti dar vieną ypatingą – *oponentų tekstų ir elgesio interpretavimo, arba paslėptų reikšmių demaskavimo, kompetenciją*. Tai įvairių mokėjimų rinkinys: nuo pasisakymo ar poelgio inversinio skaitymo, angažuoto įstatymų, sprendimų, veiklos rezultatų paslėptų subtilybių aiškinimo iki konkrečių asmenybių moralinės veidmainystės atskleidimo. Šio meno specialistų – politikų, politikos technologų, publicistų, politologų – privalo turėti kiekvienas brandus politikų–profesionalų būrys.

Minėti vaizdiniai bei demaskavimai adresuojami paprastiesiems piliečiams, kurie patys savaime – be atitinkamo ideologinio apdoravimo – neturi kompetencijos atskirti kompetetingus ir dorus politikus nuo apsimetėlių; ir tie, ir anie atrodo panašiai.

Kalbant apie dorybę, reikia skirti pragmatiškai kompetetingus, kurių yra nedaug, nuo visų kitų politikų. Pirmuoju atveju dorybė yra tik priedas prie kompetencijos vertės. Antriesiems (pavyzdžiui, seime jų dauguma) nelieka nieko kito, kaip būti *dorybės pavyzdžiais*. Neturėdami pragmatinės kompetencijos, jie atsiskleidžia kaip „teisingo gėrybių persikirstymo“ specialistai, nes turi moralinę teisę. Nerašytų „suokalbčio“ taisyklių laikymasis skiria patyrusius politikus–profesionalus ir naivius politikus–mėgėjus.

Panagrinėkime politinio, o kartu ir socialinio, naivumo pavyzdžius. Štai prieš kurį laiką politikas Šustauskas, įveikęs įstojimo į politinteligentijos gretas cenzą, žurnalisto Matulevičiaus televizijos laidoje nesuabejojo savo gebėjimu būti šalies prezidentu, nes, jo manymu, tai tik protokolinių

taisyklių, pozų bei „mimikų“ atlikimas, kuris sudaro didingumo išpūdį, o esmė yra labai paprasta. Naivumas čia susijęs ne su paties prezidento darbo supratimu. Tarkime, kad Šustauskas pasako tai, ką patyrė, būdamas meru: kad valdymo erdvėje visai įmanomos vietos, nereikalaujančios kompetencijos. Tabu yra viešai skelbti apie tai. Taigi matyti „paprastas“ politinio žaidimo suvokimas, kuriam būdingos dvi tendencijos: viena vertus, politinių vaidmenų aukštinimas, mitologizavimas, kita vertus, supaprastinimas, demitologizacija.

Kitas tabu pažeidimo pavyzdys – prezidento Pakso patarėjo atvirumas: „Prezidentas nebūtinai turi būti pats protingiausias žmogus. Jis aplink save turi suburti 6–7 žmonių, kurie yra patikimi, kurie niekada neišduos, komandą. Bet šitie patikimiausi žmonės taip pat retai būna patys protingiausi. Jeigu jie būtų patys protingiausi, kam jiems tuomet būti ištikimiems?“ (cit. pagal: Laučius 2003; 9).

Dar vienas pavyzdys – V. Šerėno rinkiminė kompanija. Prezidento rinkimuose jis pelnė didelį rinkėjų pasitikėjimą, nes neapsimetinėjo politiškai kompetetingu ir doru, įkūnydamas politinės parodijos autentiškumą.

Stabilizuojantis politinei sistemai, minėtų taisyklių laikymasis tampa būtinu brandaus profesionalumo požymiu; partiniai, ideologiniai, netgi karjeriniai skirtumai nustumiami į antrąjį planą, kai iškyla aktuali strateginė užduotis; pavyzdys – beveik visų politinių jėgų susivienijimas referendumo dėl įstojimo į ES metu. Nenutrūkstanti įnirtinga konkurentų kova, kuri yra tipiškas po-

litinių šiokiadienių požymis, pagal minėtą suokalbį neturi viršyti politinės sistemos savisaugos lygio. Priešingas pavyzdys: neseniai mūsų politinėje istorijoje buvo pavojingas taisyklių pažeidimo atvejis, kai karšti R. Pakso judėjimo demaskavimai, pažeidžiant tabu, galėjo iškljubinti stabilumą; „revoliucingai“ laimėjus rinkimus, šiam būriui tektų kurti valdymą pradedant *nulinio* variantu.

3. Intelligentijos politinio aktyvumo motyvacija

Aplink–politiniame diskurse tarp geidimų, priviliojančių inteligentus į politiką, dažniausiai svarstomas *materialinių gėrybių siekimas*. Jų čia neaptarsime. Verta tik pažymėti, kad dabartiniais laikais gėrybės politinėje erdvėje įgauna milijoninį matą, todėl dalyviai išgyvena psichologines transformacijas.

Trumpai aptarsime *valdžios, kaip savaiminės vertės, siekimą*, turintį prestižo komponentą. Tačiau pagrindinis mūsų dėmesys nukreiptas į kitą motyvą – *asmenybės reikšmingumo pojūčio siekį*, kuris būdingas, žinoma, ne vien šiai inteligentų grupei. Iš tikrųjų visi minėti motyvai susipina: valdžia užtikrina gėrybes, o pasitenkinimas valdymu ir turtėjimu psichologiškai įgauna reikšmingumo pojūčio formą.

Galiausiai *visuomeninio tarnavimo* („kad Lietuvai būtų geriau“) motyvą galima interpretuoti kaip „intelligentijos pasiaukojimą“. Šiuo požiūriu politika – tai ne kas kita, kaip nedidelės gyventojų dalies siekimas pagerinti likusių, visai jiems nepažįstamų, žmonių gyvenimą. Šios gyventojų ma-

žumos aktyvumą galima – moralės kalba – vadinti altruizmu arba labdarybe, jeigu socialinis patyrimas nepasufleruotų, kad politikai, išrinkti legaliai vykdyti savo labdarybės programas, gauna už tai legalias (o kartais ir nevisai legalias) gėrybes. Beje, ne kartą teko stebėti, ypač rinkiminių kompanijų eigoje, kad ši aukštos dorovės pažymėta aistra pasiekia tokį lygmenį, kai politikai veržiasi gauti šią galimybę, tiesiog negailėdami vienas kito, netgi kartais pažeisdami moralės normas. Per paskutinį dešimtmetį šis karingas altruizmas tapo kolektyviniu užsiėmimu, net faktiškai „institucionalizavosi“: jeigu dar neseniai tik pavieniai asmenys (pavyzdžiui, disidentai) būdavo dorovinio pasiaukojimo kitiems gretose, dabar moraliniais pavyzdžiais skelbiasi ištisos partijos ir grupės.

Šį motyvą aptarsime detaliau.

3a. Kerintis valdžios žavesys

Sociologijos klasikas kartą pasakė gana aiškiai: „Kas užsiima politika, tas siekia valdžios: arba valdžios, kaip priemonės kitiems tikslams pasiekti (idealiems ar egoistiniams), arba valdžios ‚dėl jos pačios‘, t. y. mėgaujantis prestižo jausmu, kurį ji suteikia“ (Beber 1990; 646). Valdžios pagunda – dažnai svarstomas motyvas. Pabrėšime tik keletą inteligentijai būdingų atspalvių.

Socialiniu–psichologiniu požiūriu, troškimas priklausyti valdžios struktūroms neturi nieko bendro nei su profesionalų – ūkio ir kitų reikalų tvarkytojų, pasamdytų mokesčių mokėtojų sąskaita, – veikla, nei su paprastų gyventojų sielų bei protų užka-

riavimu programinių ideologemų pagalba. Tai pirmiausia žinomas, seniai aprašytas pajutimas, kad priklausai ypatingos rūšies elitui, turinčiam teisę *įsakinėti* žmonėms, kurie privalo nesvarstydami vykdyti įsakymą ir gali legaliai panaudoti fizinę jėgą arba demonstruoti galimybę ją taikyti. Šios savo galios suvokimas nepraeina be pėdsakų valdančiųjų psichikai; neretai demoralizuoja turėjimas net ir legalų leidimą valdyti.

Palyginti su kitais viešais inteligentų pasireiškimais, valdžios pranašumas yra tas, kad inteligentas čia akivaizdžiai mato savo poveikio žmonių likimams galią, o tai patvirtina, kad jis yra Neeilinis ir Reikšmingas (Weberis apie „valdžios jausmą“: „jausmas, kad ir tu laikai rankose istoriškai svarbaus proceso nervą, gali pakelti profesionalą–politiką virš kasdienybės lygio“; Beber 1990; 689).

Dar viena savybė, įeinanti į viliojančią valdžios aureolę, tai jos *paslaptینگumas* – realus ir mitinis. Valdžios žmogus, kuris sukaupia tai, ko negalima rodyti–sakyti „paprastiesiems“, dažnai virsta valdančiojo luomo įkaitu. Prie realių paslapčių priskirtinos ir užkulisinės intrigos arba moralės normų pažeidimai, kurie yra slepiami nuo visuomenės ir dažniausiai tampa demaskavimų objektais žiniasklaidoje. Tačiau šiais laikais, kai pats patekimas į politiką ir valdžią „sudemokratėjo“, o kartu ir „subanalėjo“, paslaptینگumas prarado dalį savo žavesio.

Su šia savybe jungiasi valdžios *neprieinamumas* – visokios apsaugos, leidimai; valdantysis atitvertas nuo „pašalinio“ pasaulio. Tai – svarbus išskirtinumo požymis.

Neretai valdančiojo politiko funkcija suprantama kaip grynoji Atsakomybė, bet kadangi šiuo atveju atsakomybė neturi religinės prasmės, politikos specialistas įtikinamai kalba apie abstrakčią atsakomybę prieš liaudį, istoriją, savo rinkėjus, o kartu moka išvengti juridinės bei moralinės atsakomybės.

Lytėjimas įvairių valdžios atributų ir paslapčių irgi yra reikšmingumo siekio įkūnijimas, jis užkrečia visus polit–aktyvo dalyvius (nuo lyderių iki TV komentatorių). Čia sukasi visų dalyvių gynybinės strategijos, svarbiausia – įžvalgumas demaskuojant slaptų jėgų ketinimus pakenkti liaudžiai, t.y. atimti valdžią; šie demaskavimo šou neretai yra naudingi, norint pateisinti paprastų valdančiųjų socialines ekonomines nesėkmes arba „atkeršyti“ už pralaimėjimą rinkimuose.

Vietiniai intelektualai tūno kaip užkėrėti valdžios „magnetiniame lauke“; ji privilegija juos ir kartais „maitina“ dėmesio ženkais. Kartodami, kad į valdžią lenda neprotingi ir nesąžiningi, vieni intelektualai galėtų pasisiūlyti patys, tačiau kiti vargu ar norėtų patekti į pirmas gretas, nes tada jie prarastų nuošalios laikysenos pranašumą (o tai apibūdintų „deintelektualizavimą“) ir taptų kritikos objektu nesėkmių atveju.

3b. Reikšmingumo pojūčio siekis

Čia nagrinėjama inteligentų dalis pasižymi svarbia savybe. Juos visada traukia į tas socialinės kultūrinės erdvės vietas, kurios tam tikru istoriniu momentu pasižymi didžiausiu prestižu, t.y. ten, kur aktorius yra labiau-

siai pastebimas (pirmiausia „savų“ suvokėjų, inteligentų). Mūsų manymu, čia išryškėja svarbi aptariamo luomo aistra – *reikšmingumo pojūčio siekimas*, apie kurią jau minėjome.

Sovietiniais laikais kilnojami prestižo centrai buvo meno ir apskritai kultūros pasaulyje; ten vykdavo snobinė kova klano viduje už prestižiškiausias vietas, kur galima būti *pastebėtu, atpažintu ir pripažintu* (galima tapti įžymybe). Šias aistras – meno bei kultūros srityse – detalai nagrinėjome darbe „Vilniaus snobai“ (Rapoportas 1994). Ten buvo parodyta, kad tai nėra antraeilis tam tikros žmonių grupės gyvenimo stiliaus požymis, bet gilus poreikis jausti save Reikšmingu, kurio tenkinimas priklauso *nuo kitų žmonių*.

Čia nagrinėjamas siekis priklauso didesnei inteligentiškos mitologijos problematikai, kuri perteikiama tokiomis mitologemomis, kaip saviraiška, pašaukimas, paskirtis, lemtis, reikalingumas, pripažinimas, šlovė ir pan. Atkreipsime dėmesį į tai, kad kultūros srityje minėtos kategorijos įvardija inteligento veiklos *turinį*, o jo reikšmingumas siejasi su šiuo turiniu. Mes gi suprantame Reikšmingumo siekį kaip savitikslių, o veiklos turinys tarnauja tik pačios aistros racionalizavimui. Psichologiškai tai galima aiškinti remiantis tuo, kad tiriami inteligentai nuo jaunystės yra užsikrėtę visa apimančiu sėkmės troškimu bei noru išsiskirti iš kategorijos „kaip visi“.

Sąjūdžio laikais ir iš karto po nepriklausomybės atgavimo inteligentiškos raiškos mene ir kultūroje „karnavalas“ staiga pasirodė menkas: krito menininkų,

mokslininkų ir kitų tradicinių inteligentiškų profesinių užsiėmimų prestižas, išskyrus aptarnaujančius politiką – žurnalistų, politologų, viešosios nuomonės tyrinėtojų. Tradicinė kūryba, siejama su refleksija, pakeitė naujas iškilmingo, o kartu pragmatinio, pobūdžio saviraiškos būdas: rūpinimasis tauta ar liaudimi, karšta oratorystė, įgyvendinama masiškų susibūrimų tribūnose, kova su politiniais konkurentais – žmonėmis ir struktūromis. Šios kovos rezultatai buvo matomi iš karto.

Dabar politikos teatre sprendžiamos gana subtilios inteligento asmenybės reikšmingumo problemos, taip pat ir jo biografijos mato – visos šalies ar net pasaulio mastu. Jau minėjome, kad sovietmečiu politinė karjera neturėjo prestižo, nes buvo totalitarinė ir provincionali; tą patį galima pasakyti ir apie kultūros bei meno sritį; daugeliui jos turėjo prasmę tik tuo atveju, jeigu buvo pripažįstamos Vakaruose. Būtent todėl reikšmingumo siekis stūmė dalį inteligentų į užsienį (be abejo, padėjo ir totalitarinė cenzūra bei autorių priespauda). Tarkim, konkrečiame intelektualų pogrupyje, kurie buvo minėto aprašymo herojais (Rapoportas 1994), anais laikais įvyko skilimas: dalis jų, siekdami kultūros karjeros, išvažiavo į Vakarus, dalis liko pasmerkta provincialios biografijos šiokiadieniams. Galima sakyti, kad pirmieji reikšmingumo požiūriu aplenkė antruosius. Ir staiga atgimimo metu šalis atsikratė provincialumo; o likę pogrupio inteligentai, atsidavę naujai aukšto prestižo politikai (be to, būtinai pastebimuose vaidmenyse), akimirksniu pranoko „pabėgelius“.

Būtent politika dabar įkūnija inteligento „reikalingumą“ arba pripažinimą, kadangi teikia jam tiesioginę visuomenės reakciją, susijusią su jo viešu pasirodymu. Tačiau būti tikru, kad ši reakcija yra pozityvi, nėra taip paprasta. Viena vertus, politikams labai rūpi savo inteligentų luomo pripažinimas, bet jie itin pažįsta vienas kitą, nes praejo panašius kelius į politiką, panašiai būriavosi kovingose koalicijose, atliko politinio identifikavimo procedūras (pavyzdžiui, partijų euroetikečių klijavimus). Kartu jie numano slaptus kolegų elgesio motyvus. Kitaip tariant, viso žaidimo, kuriame gimsta reikšmingumas, sutartinė vertė yra akivaizdi patiems žaidėjams. Ir staiga – po politinio laimėjimo – jų pačių pastangomis surežisuota situacija tampa iškilminga ir lyg nuo jų nepriklausanti; jos herojai tampa reikšmingais: jie užima svarbias vietas valstybės struktūrose, apdovanoja vieni kitus vardais, titulai ir pan. (nors kartu vis abejoja, ar politiniai kaimynai nusipelno šių paženklinimų).

Čia asmeninės karjeros laimėjimai įgauna savotišką anoniminės masės (simbolizuojančios Liaudį) *patvirtinimą*. Masė – tai autentiška „naivi“ šio *šou* publika (o kartais – ir „žiuri“); būtent anoniminė auditorija įteisina šį reikšmingumo ceremonialą, padaro jį autentišku, paliudija inteligentų įžengimą į Istoriją, įgalioja kalbėti Valstybės, Šalies, Tautos vardu. Kokios bebūtų politikų abejonės balsuojančios masės kokybė, jos fatalinis vaidmuo akivaizdus: savo dažnai netikėtais pasirinkimais ji „užantspauduoja“ šio išrinktųjų būrio įvedimą į šalies istorijos etapą. Politikas, pasitelkiantis

specialius ritualus ir ceremonijas, paverčiamas Simboliu, sprendžiančiu tautos, liaudies likimą; šie simboliai „konstruoja“ istoriją (Уорتمان 2002). Kartu reikia atsižvelgti ir į politiko laipsnišką „saviauklą“ – psichologinę parengtį tokiam simboliniam savęs suvokimui.

Ypatingą vaidmenį politiko asmenybės transformacijoje atlieka visos žiniasklaidos priemonės, o pirmiausia didžiausias įžymiųjų, t.y. reikšmingų personų, gamybos fabrikas – *televizija*. Patys deputatai pastebi, kaip keičiasi seimūnai, kai mato, kad įjungta teletransliacija. Kasdien kiekvieną vakarą gyventojai savo privačiuose teleekranuose stebi šiuolaikinės politikos veidus, parengtus viešam parodymui, tarp jų – veikėjų konfrontacijos pozas (pavyzdžiui, kiekvienas rodo savo pranašumą prieš konkurentą: ironiškos, kartu įtemptos šypsenos, išankstinis oponento menkavertės pozicijos nuspėjimas ir pan.). Įdomią transformaciją patiria garsūs žurnalistai bei politikomentatoriai: praėję per padidinamąjį TV stiklą jie atitrūksta nuo savo privataus mato, įgauna reikšmingą įvaizdį šalia simbolių išrinktųjų savo laidų herojų, net gali žiūrėti į juos pašaipiai; nors visi jie – neišardomos žaidimo dalys.

Socio-politiniam gyvenimui stabilizuojantis bei banalėjant pačiai politinei kovai, dalies inteligentų trauka į valdžią laipsniškai transformuojasi į kolektyvinį, arba grupinį, reikšmingumo siekio ritualą – *elitiškumą*, kuris vainikuoja gyvenimišką pasisekimą. Čia turime galvoje tokią socialinio simbolizmo pakopą, kai visos karjerinių hierarchijų viršūnės suaugo – valdžios, biz-

nio, pop–šou bei individualios kultūros. Pa-
tekti į elitą šiuo atveju yra savaiminis tiks-
las ir savaiminė vertė (instrumentinė nau-
da yra antraeilė).

Elitiškumo raiška yra žinoma: dalyva-
vimas valstybinėse ir kitose socialiai reikš-
mingose iškilmėse, prezentacijose, poky-
liuose, jubiliejuose, priėmimuose užsienio
ambasadose, vizituose į užsienį; poilsiavi-
mas prestižiniuose kurortuose ir t.t. Būti-
nas elitiškumo bruožas – tai uždarų susibū-
rimų vietos (klubai) ir apeigos jose. Čia ne-
atsitiktinai plinta gandai, nes elitiškumo
energija beveik prapuola, jeigu apie jo iš-
kilmės, nors netikrais trupinėliais, nesužino
paprasčiausia publika. Elitinė publika irgi rūšiuo-
jama: nuo pirmųjų asmenų bei jų sutuokti-
nių iki antros, trečios ir t.t. rūšies dalyvių,
kurių dalia – žavėtis ir pavydėti.

Pridursime, kad elitų formavimas nu-
mato tam tikrą epochų sujungimą – prieš-
sovietinių, sovietinių ir postsovietinių elitų;
elitiškumas nustumia ideologinius skirtu-
mus į antrąjį planą.

Politika – tai bene vienintelis *asmeny-
bės bruožų* ekranas viešame gyvenime, nes
kiti vieši inteligentų pasirodymai yra *profe-
siniai* (pavyzdžiui, aktorių, menininkų ar
mokslininkų). Tradiciniame inteligentiškų
profesijų rinkinyje beveik visi užsėmimai yra
žmonių aptarnavimas, grindžiamas talentu,
kompetencija, mokėjimais, kurie būdingi
šiam socialiniam vaidmeniui. Gyventojai čia
aptarnaujami „mainais“: talentai ar profe-
sinė kompetencija – mainais į pripažinimą
ar atlyginimą, žmonės tampa iškiliais pir-
miausia dėl savo profesinių gebėjimų bei pa-
sisekimų; žmogiškosios savybės (dorovinės

stilizacijos aspektu) tarnauja tik kaip kom-
petencijos lygio papildinys. Be to, morali-
niai vertinimai tam tikra prasme koreliuoja
su gebėjimais ir kompetencija: pagal euro-
pinės kultūros normas aukšto prestižo ta-
lentas net sustiprina žmogiškąsias savybės
– stereotipiniame masiniame suvokime (pa-
vyzdžiui, „genijus ir piktadarybė nesuderin-
nami“).

Politikoje gi žmonės aptarnaujami pa-
siaukojimu, t.y. valdymu. Politikas, kaip mi-
nėjome, pretenduoja į dorybės lauką, atla-
poja publikai visas demonstruojamas, įta-
riamas bei slepiamas žmogaus savybes, pir-
miausia moralines; čia herojus neprideng-
tas savo pradine tradicine profesija, bet ap-
sirengęs geradariu, kuris rūpinasi dėl kitų,
rūbais. Šitaip žmogaus bruožai – kaip dory-
bės atvaizdas – rodomi grynuoju pavidalu.

Be to, inteligento pasinėrimą į politi-
ką papildo deprofesionalizacija – pradinės
profesijos praradimas; žmogus tampa poli-
tikos įkaitu, nes neužilgo nieko kito nemo-
ka daryti.

4. Inteligentijos politinio aktyvumo formos

Suprantama, kad inteligentijos savano-
riškas dalyvavimas politikoje įgavo prasmę,
kaip saviraiškos forma, tik posovietiniu lai-
kotarpiu. Sovietmečiu kopimas į valdžią ar-
ba politinės karjeros darymas (partinės-
valstybinės hierarchijos viduje) buvo ypatin-
ga procedūra, kuri neturėjo prestižo tuome-
tinėje neoficialioje viešojoje nuomonėje. Po-
litinės karjeros pasirinkimas (grandinėje:
komjaunimas, kompartija ir KGB paslau-
gos) dažniausiai buvo totalitarinės ideolo-

gijos, prievartos sistemos ir atitinkamo gyvenimo būdo (užkulisinių gėrybių) pasirinkimas, kuris rodė, ko gero, tik vieną žmogaus savybę – karjerizmą. Kitų, „nekarjerinių“, gyventojų aktyvumas politikoje neturėjo prasmės, nes režimas viską sprendė už juos. Daugumai žmonių toks svaigalas, kaip politika, neegzistavo; tai buvo svetimas žaidimas.

Dabar gi politinė karjera – tai laisvas pasirinkimas užsiėmimo, kuris turi gana aukštą prestižą visuomenėje; užuot rodęs vieną, žmogus dabar demonstruoja daugybę asmeninių savybių. Nauja posovietinė politika tapo vieno inteligentijos pogrupio specifikos pasireiškimo lauku, net posūkiu į autentišką pilietiškumą, kuris iki šiol gyvavo tik vaizduotėje. Intelligentai okupavo šį „profesinį“ užsiėmimą. Atsirado Nauja Valdžia, su kuria nėra gėda susitapatinti ir kurios regalijomis netgi galima didžiutis. „Paprastų“ gi piliečių dalyvavimas rinkimuose turi lemiamą reikšmę, nes politikų karjeros sėkmė žymia dalimi ėmė priklausyti nuo suminių gyventojų pasirinkimų, o ne nuo užkulisinių karjerinių pastangų.

Visgi aktyvioje politikoje dalyvauja palyginti nedidelė luomo dalis. Sąlygiškai bandysime „inventorizuoti“ inteligentų politinio aktyvumo kategorijas:

1. Pirmoji – tai *vardiniai* dalyviai, kurie jau įėjo į *simbolinį* šalies ar istorijos *panteoną* (prezidentai, premjerai, parlamento spikeriai), o taip pat žymūs didelių politinių partijų lyderiai, kurie nuolat matomi TV ekranuose ir kitų žiniasklaidos priemonių tekstuose; čia priskirtume ir vardinius kandidatus į aukštas vietas, kurie – dėl savo kandidatavimo – vis lieka viešojo dėmesio centre.

2. Antroji – *mažiau pastebimi vardiniai* politikos dalyviai, priklausantys didelių ir mažų partijų vadovybei, bet lyg ir nepretenduojantys į pirmąją kategoriją. Šioje schemoje dar galėtų dalyvauti šešėliniai politikos kovotojai arba štabų nariai, kurie vaidina lemiamus vaidmenis, vadovauja slapta, bet nuolatos vengia išlysti viešumon, net pergalės atveju nepasiduoda pagundai pasirodyti „rampos šviesoje“; jų vardus vis stengiasi atspėti žemesnių rūšių aktyvistai ir įtraukti juos į politologines spekuliacijas.

3. Trečia polit–aktyvo kategorija – tai *vardiniai komentatoriai ir informatoriai*, t. y. iškilūs žurnalistai, politologai, sociologai ir pan., dažnai pasirodantys TV ekranuose; kartais jie stengiasi patekti ir patenka į pirmas dvi kategorijas (pavyzdžiui, žurnalistai – seimo nariai, lyderių patarėjai, kandidatai į prezidentus).

4. Ketvirtoji kategorija – iš tikrųjų bevardžiai politinės „maskuotės“ dalyviai, įtraukiami į partinius sąrašus Seime ir kitus kolektyvinius būrius; jie skaičiuojami šimtais.

Šių dviejų paskutinių kategorijų dalyviams būdingas padidintas susidomėjimas pirmos grupės personažų siužetais, jų užkulisinėmis intrigomis. Jų pasididžiavimas – žinoti „aukštuomenės“ subtilybes, taigi jų oficialūs komentarai per žiniasklaidą, kaip įprasta, skiriasi nuo neoficialių (nebent jie patenka į skandalingas publikacijas); šalies likimas aprašomas kaip pirmųjų figūrų santykiai ir kilnojimai „šachmatų lentoje“.

5. Penktoji kategorija, be abejo, skaitlingiausia. Tai – bevardžiai intelligentai, užsiangažavę į temperamentingus politinių

aktualijų svarstymus privataus ir viešo gyvenimo koridoriuose – virtuvėse, kavinėse, tarnybų rūkyklose.

Savaime aišku, kad šios penkios kategorijos neapima viso aptariamo luomo sudėties. Lieka dar daugybė pasyvių inteligentų, abejingų politikai arba nusivylusių ja, kurių „pilietiškumas“ apsiriboja dalyvavimu rinkimuose, o gal ir šito nėra.

Atkreipkime dėmesį į penktos kategorijos politiškumo ypatybes. Kalbos apie politiką, arba „*virtuvinis politinis diskursas*“ (skirtingai nuo virtuvinės politinės frondos sovietmečiu), tai labai populiarus gyventojų užsiėmimas šiais laikais, kurį galima laikyti vienu iš dalyvavimo joje būdų; kitaip tariant, jie tampa savotiškai ja užkerėti. Tad ir virtuvinio diskurso turinys – tai pirmųjų keturių grupių personalijų (rečiau – programų) kritika jų atitikimo bendriems dorybės principams požiūriu (tarpasmeninių ir tarpgrupinių konfliktų siužetuose); rečiau jų kompetencija palyginama su veiklos rezultatais.

Toks anoniminis politikavimas iš esmės skiriasi nuo inteligento dalyvavimo jo tarnybiniame ir privačiame gyvenime: asmenybės reikšmingumo pojūtis čia skirstomas tolygiai visiems svarstymo dalyviams susibūrimo vardu. Kad jį pelnyti, nereikia nei profesionalios erudicijos, nei pasiekimų, pakanka žinoti aktualią masinės informacijos priemonių informaciją ir gandų dozę. Svarstymai nudažomi pilietinėmis (šiais laikais nepavojingomis) emocijomis: pykčiu, rūstybe bei ironija esamos valdžios atžvilgiu.

Šios „taikomosios“ politologijos taisyklės prieštaringos: viena vertus, kiekviena

dabartinė valdžia smerkiama už nekompetentingumą, kita vertus, bet kuris virtuvinio politikavimo dalyvis – žymiai tinkamesnis valdžioje, negu dabartiniai. Taigi, akivaizdu, kad pop–politologijos požiūriu, politikos profesionalumo kriterijaus nėra, t. y. politiko profesija neegzistuoja.

Žinoma, populiarus politologijos adeptų pasitikėjimas savimi yra kiek mažesnis, negu kitų kategorijų dalyvių, tačiau jau pats valdžios rūbų matavimas („aš žinau, kaip reikia“) rodo žmogaus parengtį „transformacijai“.

5. Balsuojančios masės formavimas

Kitas mūsų aptarimo objektas – politikų santykiai su paprastais gyventojais, kurių gyvenimas turi būti pagerintas. O gyventojų paskirtis – išrinkti savo atstovus valdžioje ir šitaip paveikti savo likimą. Apskritai požiūris į „liaudies masę“ – svarbi inteligentų mentaliteto savybė, o rinkimai – specifinė jų dialogo su likusiais gyventojais forma: demokratija priverčia pažinti masę, nuo kurios pasirinkimo priklauso inteligentų karjeros likimas. Pradedant simboliniu teiginiu, kad „liaudis neklysta“ (tai dažniausiai reiškia: „ji galvoja kaip aš“), realaus bendravimo praktika skatina inteligentus abejoti tais atvejais, kai gyventojų dalis patenka į konkurentų spąstus ir atsisako tikrų jų interesų gynėjų paslaugų (rinkiminėje praktikoje šias abejones lydi sakramentinis priešininkų klausimas: „Jeigu jūs tokie geri, kodėl jūs gavote tiek mažai balsų?“) Tačiau nerašytos politinio suokalbčio taisyklės draudžia viešai abejoti realių gyventojų

kokybe, jau nekalbant apie tai, kad Liaudis bei Tauta apskritai negali klysti.

Teoriniai politikų požiūrio į balsuojančią masę pagrindimai įvairuoja nuo slepiamų „ciniškų“ („gyventojai – tai banda, kurią galima privilioti tik apgaulingomis manipuliacijomis“) iki eufemistinių, vadinamų „makiavelizmu“ („paprasti gyventojai niekada nepriauga iki savo tikrų poreikių supratimo ir išreiškimo, todėl paprastam piliečiui atvirai negalima pranešti gyvenimiškai svarbios politinės tiesos, įskaitant jos įgyvendinimo priemones“).

Be abejo, inteligentų politinėse programose yra tam tikras apibendrinto rinkėjo bei jų masės įvaizdis. Stengdamasis užkariauti masę, kiekvienas politikas ar jų grupė, transformuodami savo programą į šūkius, adresuotus rinkėjams, nori padaryti juos patraukliais turiniu ir forma, kitaip tariant, kiekvienas toks taktinis ėjimas yra rinkėjo *suvokimo bei elgesio prognozė*, paremta jo modeliu. Politikų, partijų, programų, ideologijų, poveikio priemonių skirtumai atvaizduoja elektorato modelių skirtumus. Būna pasiekti, kad gyventojas susitapatintų su įvaizdžiu „mes“, kurį jam parūpino politikos technologas, ir taptų balsuojančios masės nariu. Kaip rodo daugiametė praktika, masės elgesys rinkiminėje situacijoje atskleidžia daugybę netikėtumų. Tai rodo, kad įvairūs partiniai anoniminių rinkėjo ir jų grupių modeliai bei poveikio jam priemonių projektai iš tikrųjų neatitinka tikrovės.

Elektorato modeliavimą galima pavadinti *politiniu semantizavimu*, t.y. suteikti pilietinę, politinę reikšmę tam, kas iš esmės tokios reikšmės neturi. Intelligentui politi-

kui atrodo visiškai natūralu, kad kiekvienas paprastas gyventojas, suinteresuotas savo gyvenimo pagerinimu, yra pasirengęs patikėti šį reikalą sąžiningam profesionalui, kai šis gyventojas nieko gero iš pašalinio „elitinio“ piliečio nesitiki (nes jis aptarnaus tik savo ir tokių, kaip jis, interesus). „Artefaktinė“ politinė semantika nesutampa su autentiška masinės sąmonės semantika, kuri atitinka vidinius privataus gyvenimo poreikius ir pati savame nenukrypsta kurios nors partinės ideologijos link. Tokios semantizacijos pagrindu neįmanoma sukurti programos, kuri garantuotų potencialių rinkėjų transformaciją į balsuojančiąją masę.

Tradiciniai bandymai paversti gyventoją piliečiu apima tiek savo ir savo socialinės grupės bruožų ekstrapoliavimą masei, tiek norą pripratinti išskaidytus privačiose nišose anonimus identifikuotis su aukštomis hipostazėmis, kaip „liaudis“, „tauta“ ir pan. ir su jų konkrečiais partiniais įkūnijimais. Tačiau būtent inteligentai (ir prisijungusieji) politikoje patiria simbolinę transformaciją: išrinktasis ar pretendentas lyg gauna teisę legaliai pasisakyti Liaudies, Gėrio, Istorijos vardu, o paprastas pilietis vargu ar išdrįs laikyti save liaudies balsu.

Skirtingai nuo tradicinės politinės technologijos, kuri dažniausiai operuoja semantizacijos metodais, naujoji profesinė technologija montuoja išskaidytus stereotipinio socialinio suvokimo vienetų: veidus, gestus, pozas ir t.t., kuriuos organizuoja į emocijų, beveik folklorinį įvaizdį, pavyzdžiui, charizminį. Būna tik šiam įvaizdžiui pridėti partinio sąrašo numerį bei žodžių ir garsų rinkinį, išreiškiantį judėjimo šūkį. Tačiau

– dėl konkurentinės politikos technologinių firmų kovos – sėkmė ir dabar nėra užtikrinta.

Be abejo, tradicinės technologijos pastangoms padeda panašūs ženklai, bet, ko gero, atsitiktinai (pavyzdžiui, 17 arba 2 vardų ir veidų sąrašai, kurie buvo pateikiami gyventojams kaip pretendentai į prezidento postą 2002 metų rinkimuose, irgi veikia kaip įvaizdžių komplektai, sukelianys asociacijų klišes). Galima tik pabrėžti, kad toks socialinio lauko „atsitiktinių vienetų“ montažas yra agoralinės semantikos priešingybė.

Padarinytas, kad išrinktojo figūra lyg ir pripildyta balsavusių už jį anoniminių žmoniškųjų lūkesčių, kitaip tariant, tai charizmos savybių, kurioms šio metu yra natūrali ar organizuota paklausa, simbolis. Taip pat nuo balsavusių asmenų skaičiaus priklauso ir šiuolaikinių ideologinių klišių matai. Bet praeina laikas, technologinio apdorojimo kerai tirpsta, o iš po stereotipinio įvaizdžio ryškėja paprasto žmogaus bruožai.

Šiaip ar taip, elektorato elgesys, viena vertus, ir politikų bandymai jį atspėti ir panaudoti, kita vertus, tai ne kas kita, kaip savotiška socialinių sluoksnių santykių forma, kurie dažnai įgauna net socialinių nuotolių pobūdį (būdingos yra neseniai vykusių politinių batalijų etiketės: „elitas“ prieš „runkelius“, nors patys paprasti gyventojai – be ideologų pagalbos – vargu ar susitapatintų su neigiamais žymėjimais).

Ir vis dėlto aprašomi socio-politiniai žaidimai yra savotiškas demokratėjimo atvaizdas; skirtingai nuo, sakykim, privačios kontoros, kur savininkas gali nepaisyti pavaldinių nuomonės, politikoje visi veikėjai

priversti įvairiausiais būdais užkariauti pasyvius kovos stebėtojus, ir ne todėl, kad jiems toks svarbus paskutiniųjų pasitikėjimas, bet todėl, kad nuo jų priklauso laimėjimas rinkimuose, t.y. karjeros likimas.

6. Politinė dorovės rinka

Dorovės funkcionavimas visuomenėje – labai sudėtingas universumas. Čia mus domina tik nedidelis jo fragmentas viešo ir privataus žmonių gyvenimo sankirtoje. Reikalingas tas, kad esminė mūsų politinės buities dalis yra savotiškos moralinės operacijos. Visos politinės kovos peripetijos, tarp jų – valdžios praktikos konfliktai, kaip įprasta, yra viešai skelbiami *moraliniuose* įvaizdžiuose; numanoma, kad paprasti piliečiai vargu ar sugebės suvokti pragmatines politikų kompetencijas, tačiau lengvai supras populiarią dorovės kalbą ir emociškai sureaguos dėl moralinių politikų vertinimų.

Tikras dorovingumas, kaip žinoma, yra visiškai individualus ir net intymus reikalas (gėda, sąžinė); autentiška dorovė negali būti kolektyvinė, grupinė ar masinė (dideli pasitaikantys viešumoje apibendrinimai, kaip „visuomenės moralinė būklė“ arba „dorovės smukimas visuomenėje“, dažniausiai yra tik politinės bei kitos socialinės kovos argumentai). Doroviniai pamokslai iš religinių tribūnų turi apibendrintą pobūdį, kai vardinės žmonių problemos yra konfidencialios išpažinties dalykas. O politinėje praktikoje viešai pliekiami *vardiniai* moraliniai nukrypimai, tad moralė tampa savotiška preke politinėje rinkoje.

Jau minėjome, kad politikos fasadą puošia visuomeninio tarnavimo iškaba, nu-

matanti aukštą moralinį šio užsiėmimo lygį ir atitinkamą politikų elgesio motyvavimą. Todėl įnirtingoje konkuruojančių politikų ir partijų kovoje argumentacija, kaip įprasta, morali (rečiau pasitaiko priekaištai dėl nekompetentingumo, bet irgi dorovine forma). Apskritai savitarpio moralinių demaskavimų repertuaro mes nagrinėsime, išskyrus du dažniausiai pasitaikančius: 1) politikas teikia pirmenybę privatiems savanaudiškiems interesams, o ne visuomeniškiems (ši priekaištą dažnai papildo dar vienas – dvi-prasmiškas „nesąžiningumas“), 2) politikas pasitelkia „dvigubus“ savo vertinimų ir poelgių standartus.

Visuomeniško ir privataus perskyra tiesiogiai susijusi su socialine psichologine „savo“/ „svetimo“ opozicija. Todėl abu kaltinimus galima susieti su vienu pagrindu: privati – tai *savo*, o svetima čia yra žodžio *visuotinis* sinonimas. Dvigubi standartai rodo, kad politikas X palankiau žiūri į „savus“ šalininkus (politine ar materialia prasme), negu į „svetimus“. Be to, apibrėžti privačius interesus, nepaisant jų įvairovės, gerokai paprasčiau (juos visiškai apibrėžia žodžiai „nauda“ arba „savanaudiškumas“), negu visuomeninius: kieno konkrečiai yra *tie* interesai, ar jie sutampa skirtingose socialinėse grupėse, ar kalbama apie ekonominius, dvasinius–kultūrinius arba – apibendrintai – valstybinius interesus? Ši problematika sąmoningai ar nesąmoningai lieka neapibrėžta ir prieštaringa.

Norint suprasti šias aplinkybes, reikės išspręsti tam tikrą „etinę teoremą“. Pirmas žingsnis: remiantis viešų politikų pasisakymų turinio analize, rekonstruoti jų morali-

nes prielaidas, t.y. politiškai aktyvaus inteligentų luomo *moralinio idealo politikoje modelį* (trumpumo dėlei empiriką praleidžiame ir pateiksime tik rezultata). Iš tikrųjų kalbama apie tai, kaip šis modelis numato moralines pagrindinių politikos dalyvių funkcijas:

- a) *politiniai aktyvistai*, sudarantys gyventojų mažumą, yra dorovės pavyzdžiai (kita versija – turi būti pavyzdžiais), nes savanoriškai pasirinko tarnavimą visuotiniams interesams, t.y. pasiaukojimą kitų žmonių gerovei, skirtingai negu paprasti žmonės, susirūpinę savo likimu; todėl *smerktina, jeigu šitie aktyvistai teiks pirmenybę savo privatiems interesams*;
- b) prie šio būrio prisijungia pirmųjų dorovinės būklės *vertintojai* – politologai, filosofai, publicistai, žurnalistai, jie – „pagal apibrėžimą“ – nesavanaudiški, neturintys valdžios ir kitų pagundų bei gėrybių;
- c) galiausiai ypatinga vieta šiame modelyje skirta paprastiesiems anoniminiams gyventojams, kurie irgi neturi jokių valdiškų pagundų, jų paskirtis – būti valdymo bei labdarybės objektais; todėl jie *a priori* pripažįstami abstrakčiai moraliais; šiai gyventojų daugumai būdingi būtent *privatūs interesai*, be to, *jų suma ir sudaro visuomeninį interesą*, t. y. gynimo bei atstovavimo valdžios institucijoms objektą (čia mes abstrahuojamės nuo egoizmo smerkimo bažnyčios ideologijoje).

Vadinasi, moralinio idealo požiūriu, privatus pavyzdingo politiko interesas yra

nesavanaudiškas pasiaukojantis tarnavimas visuomenei, t. y. paprastų gyventojų interesams; jis nesirūpina savo nuosavu likimu: jam gera, kai gera visiems. Matome, kad šis politikos idealas įveikia *savų/svetimų* opoziciją.

Tokia yra numanoma politikos dalyvių struktūra pagal moralinio idealo modelį. Antras mūsų etinės analizės žingsnis – minėto modelio postulatų lyginimas su realiu politikų elgesiu, vėlgi apibendrinant jų pasisakymus bei poelgius per paskutiniuosius penkiolika metų.

Kiekvienu istoriniu momentu politikos aktyvas susideda iš dviejų grupių (partijų), oponuojančių viena kitai, kurios akylai stebi, ar oponentai laikosi moralės normų:

- a) *valdžios institucijos ir jų politiniai atstovai* viešai skelbiasi nesavanaudiškais ir sąžiningais visuomeninių funkcijų, atitinkančių partinės iškabos ideologemas, vykdytojais;
- b) pirmųjų oponentai – *opozicija* – abejoja jų nesavanaudiškumu ir sąžiningumu (arba neabejoja jų savanaudiškumu); be to, į įtariamųjų ratą įtraukiami ne tik patys politikai, bet ir jų užkulisiniai talkininkai (jie padeda nešvariais metodais ir pinigais), o kartu ir palaikantys žurnalistai (papirkti);
- c) savo ruožtu pirmieji, t.y. politikai, kurie šiuo metu yra valdžioje, demaskuoja opoziciją: tai konkurentai, kurie juodina, nes nori užimti oficialią poziciją ir užsiimti savanaudiškais dalykais; kaip tik juos ir remia nešvarūs talkininkai; o oponuojantys žur-

nalistai, kurie vadina save nepriklausomais ir kritikuoja oficialią kryptį, yra papirkti konkurentų. (Nemaža atvejų, kai viename TV kanale tam tikra politikų komanda yra liaupsinama kaip visuomeninių interesų gynimo ikūnijimas; o kitame kanale ta pati komanda pateikiama kaip savanaudiškumo atvaizdas);

- d) minėti vertintojai, nepriklausantys politiniam aktyvui, mažiau kenčia nuo demaskavimų, nors patys aktyviai dalyvauja demaskuodami politikų amoralumą;
- e) belieka įvertinti žiūrovų vaidmenį, kurių suvokimui ir yra skirti minėti demaskavimo efektai: atrodo, kad už įtarimo ribų yra neangažuoti (nepriklausantys nei vienai, nei kitai pusei) „paprasti“ *gyventojai* – klausytojai, žiūrovai (bet tik tuo atveju, jeigu nepraranda savo *anonimiškumo*, t.y. jei gu nesirodo televizijoje, neskambina į TV tiesioginio eterio metu, nerašo į spaudą ir pan. Visais šiais atvejais publika praranda moralinį „nekaltumą“.

Iškalbingas pavyzdys: vienoje LTV „Prašau žodžio“ laidoje buvo demonstruojamas nepasitikėjimas profesionaliais politiniais technologais – rusiškais ir vietiniais, 2002 m. pabaigoje padėjusiais rengti naujo prezidento rinkimus. Čia pat buvo išreikštas nepasitikėjimas ir polittechnologu Butkevičiumi, kuris dalyvavo laidoje. Laidos pabaigoje vedėjas kreipėsi į neangažuotus žiūrovus, kurie turėjo telefono skambučiais išreikšti pasitikėjimą arba nepasitikėjimą Butkevičiumi; dauguma jo neparėmė, tačiau

prieš tai, kai jį – šio balsavimo pagrindu – ištrėmė iš šalės, jis spėjo mestelėti: žinom, kaip organizuojami tokie skambučiai. Taigi ratas užsidarė: „liaudies balsas“ irgi yra nepatikimas, falsifikuojamas.

Vienaip ar kitaip, politikai apibūdina paprastus piliečius remdamiesi dvilypiu doroviniu kriterijumi: 1) arba kaip abstrakčiai apibendrintą kategoriją, kaip visiškai moralią liaudį (nors kiekvienas politikas, būdamas suaugusiu normaliu žmogumi, tikrai žino, kad tarp gyventojų pasitaiko ir nusikaltėlių, ir narkomanų, ir pan.); 2) arba kaip reliatyviai konkrečią kategoriją, priklausančią, pavyzdžiui, nuo jų rinkiminio elgesio; tie gyventojai, kurie per rinkimus palaikė nedorą politikų komandą, patys pateikė save kaip moraliai nesubrendusius asmenis, lengvai pasiduodančius manipuliacijoms ir apgavystei; akivaizdu, kad žmonės, *remę* vertintojų komandą, nusipelno atitinkamų pagyrimų.

Dabar jau galime atlikti galutinį realios padėties politinėje dorovės rinkoje palyginimą su moralinio idealo postulatais. Rodos, *tiesiog nėra* politinių grupių ar pavienių politikų, kurie būtų *moraliskai nepriekaištingi visiems* bei atitiktų nesavanaudiško visuomeninio tarnavimo reikalavimus, kadangi tarpusavio demaskavimai praktiškai aprėpia *visą dalyvių korpusą* (tarp kitko demaskavimų vertinimai visada pateikiami kaip universalūs, o ne, pavyzdžiui, „pagal grupės A ar B moralę“). Visuomenės avanscena šia prasme yra *tuščia*, ir liaudis tiesiog neturi iš ko rinktis (jeigu manyti, kad ji vienodai nepasitiki konkuruojančiomis šalimis). Kyla natūralus klausimas: ką ir koku pagrindu žmonės vis dėlto renkasi?

Neretai konkurentų demaskavimo seansai atliekami kaip aistringi šurmo vadiniai, kaip „Kova su Blogiu“ (Pavyzdys iš 2004 m. seimo rinkimų agitacinio lapelio: „Žmogus, neišdrįšęs priešintis blogiui, pats gali tapti blogio auka. Todėl viena žmogaus gyvenimo prasmė – įveikti blogį: moralinį, politinį, socialinį.“) Aišku, kad čia numanomi visiškai konkretūs blogio įkūnijimai – konkurentai kovoje dėl vietų parlamente. Tačiau patosas pasiekia egzorcizmo lygmenį.

Tačiau pagrindinis dalykas nėra šios abstrakčios moralinės lygties išvados. Dalykas veikiau tas, kad nagrinėjamam doroviniam idealumui priešinasi „*socialinis nepasitikėjimas*“ – socialinis psichologinis šiuolaikinės politinės buities kontekstas, fiksuojamas viešosios nuomonės tyrimų bei masinio informavimo priemonėmis. Kalbame apie išankstinį nusistatymą, pagal kurį „svetimas suaugęs žmogus“ (be to, priklausantis kitam socialiniam sluoksniui) greičiausiai rūpinsis savais, o ne kitų žmonių, interesais. Toks nusistatymas atitinka stichinį pasaulėvaizdį, vadinamą *sveiku protu* (kai kurie jo postulatai teikiami: Рапопорт 2003). Šis pasaulėvaizdis iš principo skiria „sava“ ir „svetima“: savanaudiškumo nuostata *svetimų* žmonių bei struktūrų atžvilgiu yra suaugusio socializuoto žmogaus motyvacijos ir elgesio norma, savaime suprantama visuotinė išgyvenimo sąlyga, natūrali ir nereikalaujanti moralinio įvertinimo. Tuo tarpu *savųjų*, artimųjų žmonių rato atžvilgiu veikia nesavanaudiškumo norma (nors visiems yra žinomi doroviniai konfliktai ir artimiausioje aplinkoje). Taigi – sveiko proto stereotipų požiūriu – dvigubi standartai

yra natūrali įprastinė elgesio taisyklė (žmogus, kuris elgiasi su „svetimais“ taip, kaip su „savais“, sveiko proto teritorijoje būtų suvokiamas kaip socialiai nesubrendęs). Šis socializacijos dėsnis yra psichologinio, istoriškai susiformavusio susvetimėjimo padarinys (be abejo, žinomos etinės filosofinės sistemos paneigia šį dėsnį).

Abejonę altruistinių motyvų nuoširdumu paremia beveik visi politinio diskurso dalyviai: viešose tribūnose bei buitiniuose svarstymuose mėgiamiausias užsiėmimas – demaskuoti paslėptus savanaudiškus politikų užsiangažavimo motyvus. Populiari yra netgi tokia demaskavimo forma – „siekia aiškių politinių tikslų“. Šiuo atveju pati politika suvokiama kaip nedorų kėslų turėjimas. F. Benetonas nagrinėja šį reiškinių, kaip „politikos kalbos“ dvilypumą arba pačios politikos veidmainystę: „amoralumo nuslėpimas irgi yra taisyklė“ (Бенетон 2002; 150).

Pažymėsime, kad moralinis politinių konkurentų nepasitikėjimas dažnai yra auditorijai tik demonstruojamas; pačių konkurentų santykiai turi kitą prasmę, nes už jų slypi priklausomybė tam pačiam klanui, tų pačių politikavimo taisyklių laikymasis, kai eiliniai piliečiai turi pasitikėti kurios nors iš konfliktuojančių pusių vertinimais. Bet auditorija laipsniškai pripranta prie tarpusavio demaskavimo ritualo ir, sprendžiant iš rinkimų rezultatų, nekreipia į juos dėmesio.

Kartu masės teisė morališkai vertinti išrinktuosius nekvestionuojama. Kitaip tariant, kadangi pretendentų į valdžią vaizdinys apima ir populiarius (supaprastintus) dorybės požymius, įprastų rinkimų rezultatai tampa elito moralinės būklės ir morali-

nio pasitikėjimo juo „kiekybiniu rodikliu“. Nerašytos politinės buitės taisyklės draudžia skelbti viešai, kad gyventojai apskritai nesugeba atlikti autentiško dorovinio vertinimo ir pasiduoda apgaulei.

Savaime suprantama, kad sveiko proto taisyklės konfrontuoja su idealios dorovės postulatais, kuriais remiantis valdžios atstovas turi tarnauti liaudžiai ne tik nesavanaudiškai, bet ir nuostolingai pačiam sau. Štai šios konfrontacijos iliustracija: 2003 metų birželio mėn. LTV laidoje „Prašau žodžio“ buvo kalbama apie tai, kad žemėtvarkos valdininkai pasinaudojo savo įstaiigos žiniomis pirkdami sklypus. Vienas laidos dalyvis, paprastas provincialus valdininkas, niekaip negalėjo suprasti, kodėl jis, turėdamas teisę sklypui gauti, turi pradžioje aptarnauti kitus, svetimus klientus ir tik paskui pasiimti tai, kas liko. Itin patyrę politikai, kurie sėdėjo čia pat, niekaip negalėjo jam paaiškinti, kad jis pažeidžia „altruistinių priesaiką“ – teikti pirmenybę visuomeniniams, o ne privatiems, interesams. Vargšas valdininkas nuoširdžiai manė, kad jis elgiasi remdamasis sveiku protu. Jo paprastumas yra tas, kad jis nemoka apsimetinėti doru. Tai akivaizdus socialinis-politinis naivumas.

Pasitaiko atvejai, kai moraliniai politinės kovos argumentai vartojami nuoširdžiai, bet dažnai jie pavaizduoja fasadinį dorovingumą, kalbant paprasčiau, veidmainystę, kurios „mokosi“ ir potencialūs rinkėjai (jie mitinguose ir privačiai emociškai prisijungia prie viešų amoralumo demaskavimų, lyg ir nepastebėdami savų kasdieniškų nukrypimų).

Be abejo, sveiko proto pasaulio modelis pripažįsta paprasto savanaudiškumo nor-

mos „išimtis“, kurios įveikia susvetimėjimą: pirma, tai nepaprastų žmonių pasiaukojimo atvejai; dėl šių žmonių dorovinio išskirtinumo neabejoja paprasti gyventojai; antra, tai nedažnos situacijos, kada šie eiliniai įveikia savo/svetimo ribą ir nesavanaudiškai padeda pašaliniams (šias situacijas mes sąlygiškai vadinsime „graudinančiomis“); trečia, tai kolektyvinis žmonių elgesys savitose situacijose, kurios vadinamos „agoralinėmis“.

Nesigilindami į sudėtingų sveiko proto santykių su morale aptarimą, tik paminėsime, kad egzistuoja ir daugybė kitų savanaudiškumo normos ribojimo atvejų, susietų su saiko, dosnumo prestižu socialiai artimose bendrijose arba su abipusiai naudingų santykių, grindžiamų pasitikėjimu, parėmimu

(be apgavystės), nors šiokiadieniai turi gausybę priešingo charakterio pavyzdžių.

Be minėtų išimčių, visi politinio lauko figūrantai (sveiko proto požiūriu) – tai tokie pat žmonės „kaip visi“, už kurių motyvų ir poelgių numanomi natūralus savanaudiški interesai, būtent tuo numanymu ir grindžiami visi tarpusavio moraliniai politinių konkurentų kaltinimai.

Taigi, socialinio nepasitikėjimo kontekste pats žmonių–pavyzdžių, pasiryžusių nesavanaudiškai rūpintis svetimų žmonių gerove, viešo atsiradimo faktas tampa abejotinu. Šiame kontekste vienu politikų savo moralinio pranašumo supriešinimas kitų politikų savanaudiškumui yra tiesiog kovos dėl valdžios instrumentas. Moralumas tampa profesija bei preke politinės kovos rinkoje.

LITERATŪRA

Edelman, Murray. 2002. *Politinio spektaklio formavimas*. Vilnius: Eugrimas.

Gaidys, Vladas, Tureikytė Danutė. 1993. „Agoral Gatherings in Lithuania (An Example of „The Baltic Way“)“. In: *Protection of Environment: Mental Changes and Social Integration Perspective*, Lublin.

Laučius, Vladimiras. 2003. *Autoritetas ir jo regimybė Lietuvos politiniame gyvenime. Politikos metmenys II*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas.

Rapoportas, Sergejus. 1994. *Vilniaus snobai*. Vilnius: Unitas.

Rapoportas, Sergejus. 1995. „Political Anthropology at Home“. In *Lithuanian Society in Social Transition*. Vilnius.

Rapoportas, Sergejus. 1997. „Masinė pi-lietiškumo šventė kasdienybės akistatoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*. Klaipėda: 125–31.

Benетон, Филипп. 2002. *Введение в политическую науку*. Москва: Весь мир.

Бурдые, Пьер. 1993. *Социология политики*. Москва: Socio-Logos.

Вебер, Макс. 1990. *Избранные произведения*. Москва: Прогресс.

Рапопорт, С. С. 2003. „Социокультурная компетенция интеллигента и здравый смысл“, *Социологический журнал* 1: 5–23.

Уортман Р.С. 2002 *Сценарии власти. Мифы и церемонии русской монархии*. Москва: Объединенное гуманитарное издательство.

Фуко, Мишель. 2002. *Интеллектуалы и власть*. Часть 1. Москва: Праксис.

Хабермас, Юрген. 2001. *Вовлечение Другого. Очерки политической теории*. Санкт-Петербург: Наука.

SUMMARY

INTELLIGENTSIA AND POLITICS

The article is dedicated to contemporary political situation in Lithuania, emphasizing sociopsychological content of the opposition between different political competitors in modern Lithuania.

The article emphasizes the role of intelligentsia as the basic group of politicians, its'

forms, intentions of their political activity, and, especially, the motive of their „self-importance“. This competitive activity has moral „cover“, opponents reveal each other, using the fact, that under the cover of popular slogans they satisfy their own needs and values. As a result, a morality occurs a kind of tool in political game.

Įteikta 2006 05 19

Pateikta spaudai 2006 06 20

Saltoniškių 58,
Eurointegracijos skyrius,
Socialinių tyrimų institutas,
Vilnius
El. paštas: rapas@takas.lt